

۱۲۲۵۲۶۲

سنگ

نوروز و هویت

تألیف

دکتر بهرهم سازمند

(دانشیار گروه مصاعات و طاقی دانشگاه تهران)

انتشارات تمدن ایرانی

۱۳۹۵

سازمند، بهاره، ۱۳۵۸ -	سرشناسنامه :
نوروز و هویت / تألیف بهاره سازمند.	عنوان و نام پدیدآور :
تهران: تمدن ایرانی، ۱۳۹۴.	مشخصات نشر :
۹۷ ص؛ ۱۴ × ۲۱ س م.	مشخصات ظاهری :
۴۲۰۰۰ ریال: ۳-۳۱-۹۹۵۹-۹۶۴-۹۷۸	شابک :
فیبا	وضعیت فهرست‌نویسی :
نوروز -- ایران	موضوع :
نوروز -- ایران -- آداب و رسوم	موضوع :
۱۳۹۳ ۲ س / ۴۸۷۴ GT	رده‌بندی کنگره :
۳۹۴/۲۶۹۵۵	رده‌بندی دیویی :
۳۵۱۶۱۳۹	شماره کتابشناسی ملی :

نوروز و هویت

دکتر بهاره سازمند	تألیف :
محمود قره‌داغلی	حروفچین :
خاله رسولی	طراح جلد :
اشیاء تمدن ایرانی	ناشر :
کسری	لیتوگرافی و چاپ :
اول - ۱۳۹۵	نوبت چاپ :
۵۰۰ نسخه	شمارگان :
۳-۳۱-۹۹۵۹-۴-۹۷۸	شابک :
۴۲۰۰۰ ریال	قیمت :

نشانی: تهران، خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان شهدای زاندارمری، پلاک ۴۳

ص پ: ۹۱۹-۱۳۱۴۵ تلفکس: ۶۶۴۱۵۴۸۸ - ۶۶۴۱۵۴۶۷

www.rinsweb.ir

نشانی اینترنتی مؤسسه اطلاعات ملی:

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
سخن‌ها	۵
مقدمه	۷
الف) نوروز و پیوند دینیت ایرانی و اسلامی	۱۴
ب) نوروز و هم‌شنگی آن در ایران	۱۷
۱- آیین‌های پیش از نوروز	۱۸
۱-۱- سبزه رویاندن	۱۸
۱-۲- خانه‌تکانی	۱۹
۱-۳- برپایی پیک‌های نوروزی	۲۰
۱-۴- چهارشنبه‌سوری	۲۳
۱-۵- تهیه خوراکی‌ها و شیرینی‌ها و نورازی	۲۵
۲- آیین‌های زمان نوروز	۲۷
۲-۱- برپایی سفره نوروزی	۲۷
۲-۲- دید و بازدید نوروزی	۳۰
۲-۳- مسافرت‌های نوروزی	۳۱
۳- آیین‌های پس از نوروز	۳۱
۳-۱- سبزه‌بهدر	۳۱
ج) نوروز و همگرایی فرهنگی میان کشورهای حوزه تمدنی ایران	۳۲
۱- ویژگی‌های ایران فرهنگی	۳۶

- ۲- مؤلفه‌های هویتی نوروز در حوزه تمدنی ایران..... ۳۸
- ۱-۲- نوروز و تاریخ مشترک..... ۳۸
- ۲-۲- نوروز و دین..... ۴۱
- ۳-۲- نوروز در اشعار فارسی..... ۴۸
- ۳- آیین‌های نوروزی در حوزه تمدنی ایران..... ۶۰
- ۱-۳- آیین‌های قبل از نوروز..... ۶۱
- ۱-۱-۳- آیین سبزه رویاندن..... ۶۱
- ۲-۱-۳- آیین خانه‌تکانی..... ۶۲
- ۳-۱-۳- برپایی ییک‌های نوروزی..... ۶۳
- ۱-۳- برگراری مراسم چهارشنبه‌سوری..... ۶۵
- ۸-۱-۳- تهیه خوراکی‌ها و شیرینی‌های نوروزی..... ۶۹
- ۳- آیین‌های زمان نوروز در حوزه تمدنی ایران..... ۷۰
- ۲-۳- جشن سفره نوروزی (هفت‌سین)..... ۷۰
- ۲-۲-۳- دبدو باریدن، هدیه دادن و هدیه گرفتن‌های نوروزی..... ۷۵
- ۳-۲-۳- برگراری جشن با و آری‌های نوروزی..... ۷۷
- ۳-۳- آیین‌های پس از نوروز در حوزه تمدنی ایران..... ۸۶
- نتیجه‌گیری..... ۸۹
- یادداشت‌ها..... ۹۱
- منابع..... ۹۴
- الف) کتاب‌ها..... ۹۴
- ۱- فارسی..... ۹۴
- ۲- انگلیسی..... ۹۵
- ب) مقالات..... ۹۵
- ج) منابع اینترنتی..... ۹۷

به نام خدا

سخن ناشر

آنانی که دغدغه و دلمشغولی تفکر، تأمل و اندیشه در حوزه هویت دارند می‌دانند که مسائل‌های آینده رشد و تعالی یا رکود خود را مدیون «هویت‌پژوهی» در دوره‌ای مختلف تاریخ هستند. اندیشیدن و تحقیق در مورد هویت، صرفاً ناشی از مسئولیت نیست، بلکه نتیجه تفکر هم‌زمان به امکان هستی و نیستی انسان است؛ هر امکانی که یکی موجب حس مسئولیت جمعی و دیگری موجب حس خوارانگی در انسان است.

براین اساس، تحقیق و مطالعه در زمینه مبانی و مؤلفه‌های هویتی در ایران در راستای حفظ و تقویت هویت ملی کشور عزیزمان که قدمتی به فراختای طول تاریخ دارد، به‌ویژه در عصر حاضر که شاهد مآکر هویت‌ساز و هویت‌فرست مواجه‌ایم، و بسیاری از این مآکر در تقابل با هویت ایرانی - اسلامی قرار دارند، از ملزومات و ضروریات محسوب می‌شود. از سوی دیگر، مطالعه جوامع و دولت‌ها در عصر جهانی‌شدن نشان از قبض و بسط و تحولات سریع در امور مختلف از جمله «هویت ملی» دارد که این امر نیز هویت‌پژوهی در دنیای امروز را ناگزیر می‌سازد.

به علاوه، مقوله هویت ملی، به‌ویژه در ایران، از جمله موضوعات زیربنایی است که ارتباط مستقیم و تنگاتنگ با پرسمان‌های کلان از قبیل

وحدت و انسجام ملی، توسعه ملی، منافع ملی، نظم اجتماعی، ثبات سیاسی و امنیت ملی دارد.

در یک طبقه‌بندی، هویت ملی دارای سطوح مختلف مانند ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی و ابعاد مختلف مانند دینی، تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و... است. بررسی تمامی این سطوح و ابعاد و تحولات مرتبط با آنها در مجموعه کتاب‌هایی که طیف گسترده‌ای از مخاطبان و علاقمندان به مباحث هویتی را دربرمی‌گیرد، توسط انتشارات تمدن ایرانی و با بهره‌گیری از متخصصان و کارشناسان فرهیخته موضوع صورت گرفته است. از آنجا که هویت یک موضوع بین‌رشته‌ای است، مجموعه کتاب‌های حاضر به گونه‌ای طراحی و تدوین شده است که برای علاقمندان رشته‌های مختلف از جمله علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، روان‌شناسی، تربیت‌بدنی و ورزش، هنر و معماری، جغرافیا، تاریخ، زبان و ادبیات فارسی، اقتصاد و... مفید و قابل استفاده باشد. کتاب حاضر با عنوان «نوروز و هویت» یکی از این مجموعه کتاب‌هاست که خواندن آن به علاقمندان مباحث هویتی توصیه می‌شود.

انتشارات تمدن ایرانی امیدوار است که انتشار این کتاب، گامی درخور در زمینه حفظ و تقویت مبانی و مؤلفه‌های هویت ایرانی - اسلامی و پاسخ مناسبی به دغدغه‌مندان و تلاشگران در این زمینه باشد.

انتشارات تمدن ایرانی

مقدمه

نوروز نخستین روز از فروردین ماه و جشن ملی و کهن ایرانیان محسوب می‌شود. این جشن از عصری به عصر دیگر انتقال یافته و ایرانیان تا به امروز همچنان پیوند عمیق خود را با آن حفظ کرده‌اند. نوروز سنتی ایرانی است و اگر سنت‌ها نبود سال ما مانند شنگانمان که روح جامعه و ملت ما را ساخته‌اند جدایی می‌افتاد. این جشن در همه زمان‌ها در بیشتر کشورهای هم‌جوار و حتی دورتر حضوری پررنگ داشته است و مصداق بارز گستره فرهنگ ایرانی محسوب می‌شود. نوروز با عنوان میراث معنوی و شفاهی ایران اسلامی سرشار از روح مهرورزی و رحمت آفرینی در ذات و اجزای خود است و منبعی غنی برای حفظ هویت فرهنگی و ملی می‌آید.

شاید در میان همه روزهای جشن و سروری که در مائیدن عالم برقرار مانده و از گذشته‌های دور تا امروز اعتبار و منزلت اجتماعی خود را حفظ کرده است، نوروز جزو یکی از مهم‌ترین آنها باشد. چه، صرف نظر از این که جشنی چندروزه و بزرگ و گسترده و با تمهیدات ویژه است، از مرزهای جغرافیایی و فرهنگی یک کشور و ملت مخصوص نیز که ایران و ایرانیان بوده باشند، فراتر می‌رود و قلمرو انسانی و جغرافیایی وسیعی از

غرب چین تا غرب ترکیه را در بر می گیرد و از بسیاری جهات بُعدی گسترده و جهانی یافته است.

یکی از ویژگی های متمایز کننده فرهنگ ایرانی به طور خاص و حوزه تمدنی ایران به طور عام برگزاری مجموعه ای از جشن ها، یادمان ها و مراسمی است که در آغاز سال جدید با عنوان «آیین های نوروزی» انجام می گیرد. اگرچه در تمامی فرهنگ ها به نوعی آغاز سال جدید با آداب و رسم خاصی پاس داشته می شود اما در فرهنگ ایرانی آغاز سال جدید صرفاً به زمان آغاز دقیق سال محدود نمی شود؛ بلکه از مدت ها قبل، شروع سال جدید نو داده شده و سنت ها و تشریفات خاصی برای آن برگزار می شود. علاوه بر زیبایی از ویژگی های تأثیرگذاری نیز برخوردار است؛ چنان که امروزه مراسم نوروز صرفاً به مرزهای جغرافیایی محدود نیست و در کشور و مناطق بسیاری این جشن هر چند به صورت محدود برگزار می شود و در حدی که برخی از آیین های آن مورد توجه قرار می گیرد. به عبارت دیگر، نوروز از زمان های بسیار دور (از زمان پادشاهی ایرانی به نام جمشید) شروع شده است و تا امروز در ایران به عنوان عید ملی ادامه دارد و به تدریج در سرزمین هایی که ایرانیان به آن مهاجرت می کردند نیز مراسم نوروز برگزار شده است. نوروز یکی از کهن ترین جشن های به جا مانده از دوران باستان و یکی از آیین های برجسته در زمینه فرهنگ مشترک و عاملی برای همگرایی فرهنگی میان ایران و کشورهای حوزه تمدنی ایران محسوب می شود. این آیین علاوه بر ایران در دیگر کشورهای حوزه تمدن ایرانی از جمله آسیای مرکزی، قفقاز، کشورهای هم جوار ایران

در غرب و شرق مثل عراق، ترکیه، کشورهای حوزه جنوبی خلیج فارس، پاکستان و حتی مناطق دیگر از جمله بالکان و شبه قاره هم جشن گرفته می شود (3: Michael, 2003). بررسی دقیق آیین نوروز در میان کشورهای حوزه تمدنی ایران نشان می دهد که برخی از سنت ها و آداب و رسوم نوروزی در کشورهای حوزه تمدنی ایران مشترک است و در عین حال در برخی آداب و رسوم نوروزی تفاوت هایی دیده می شود.

براین، نوروز از جمله آیین ها و رسوم کهن ایرانی است که با آغاز سال نو در روزه تمدنی ایران جشن گرفته می شده و در حال حاضر هم در کشورهای حوزه تمدن ایران در روز اول فروردین / ۲۱ مارس جشن گرفته می شود (مصائب، ۱۳۴۷). نوروز واژه مرکبی است که از دو جزء «نو» و «روز» تشکیل شده است و همان گونه که در لغت فارسی افاده معنا می کند مفهوم «روز نو» از آن برمی خیزد و بر نخستین روز از نخستین ماه سال خورشیدی تعلق می گیرد. در این روز آفتاب که آفتاب به برج حمل انتقال می یابد و فصل بهار آغاز می گردد روز خوبی از سال جدید نیز شروع می شود. اصل پهلوی این واژه «نوک روچ» یا «نوگ» بوده است.^۱

نوروز در زبان عربی به دو صورت ذکر شده است: «نوروز» و «نوروز» متداول فارسی آن «نوروز» به کار رفته و هم به گونه معرب «نیروز» استعمال شده

۱. در همین خصوص می توان به این منابع نیز اشاره کرد:

در برخی از فارسیات ابونواس آمده است:

حق المهر جان و نوکروز / و فر فیروز ایصال البکیس

و انو کروز المکبار / و جشن کاهنبار

است. گذشته از این در فرهنگ‌های مختلف فارسی و عربی نیز معانی مختلفی برای نوروز ذکر شده است که من‌باب نمونه به برخی از آنها اشاره می‌شود. لازم به ذکر است توضیحاتی نیز که در منابع مختلف آمده است چندان از یکدیگر متمایز نیست، چون هیچ کس در اصل نوروز و فهم معنای لغوی آن مشکل یا داعیه خاصی نداشته و درصدد ارائه مفهوم تازه‌ای هم برنیامده است؛ لذا چنان که مشهود است لغتنامه دهخدا، اقوال متعدد را در یکجا جمع کرده و با دقتی متین و حوصلتی وزین به بحث درباره آنها پرداخته است (شعبانی، ۱۳۷۹: ۲) (۱).

نوروز خدای گویای معنایی است که از لفظ و واژه آن برمی‌خیزد. نویسندگان متعددی که در این باره اظهار عقیده کرده‌اند، پیش از همه به رأی فرزانه مرد نیل‌ابوری ستاد جسته‌اند که رساله کوچکی در همین زمینه به وی نسبت داده می‌شود (شعبانی، ۱۳۷۹: ۳-۴) (۲).

نوروز که در واژگان مردم جدید معنی می‌دهد نمادی از آغاز سال جدید شمسی است. به لحاظ نجومی در فرهنگ ایرانی با آمدن این روز فصل بهار به عنوان اولین فصل از یک سال شمسی (زرتشتی) آغاز می‌شود که این تحول (پایان سال قبل و آغاز سال جدید یا مبدأ نوروز) اصطلاحاً «تحویل سال» نامیده می‌شود. این جشن به عنوان یکی از ویژگی‌های بی‌نظیر فرهنگ ایرانی حداقل از سه هزار سال پیش جشن گرفته شده و در اصل ریشه در آداب و سنن زرتشتی دارد. هرچند این جشن قرابت خاصی با آیین زرتشت دارد اما همان‌طور که مری بویس اشاره می‌کند مذهبی یا زرتشتی بودن این جشن تنها بیانگر روند مذهبی نوروز است اما در روند دیگر، جشن نوروز سستی

شاعرانه و زیبا برای تمامی ایرانی‌هاست. در این معنا نوروز جشن آغاز بهار است؛ زمانی که خورشید قدرت خود را باز یافته و بر زمستان سرد و تاریک غلبه می‌کند؛ زمانی که طبیعت دوباره زیبا و احیا می‌شود (Boyce, 2009).

ارزش یافتن جشن نوروز در ایران را از حیث زمانی می‌توان در دو عامل جست‌وجو کرد؛ اول این که این جشن با پشت سر گذاشتن فراز و نشیب‌های گوناگون چون کوهی استوار از هجده‌ها و حمله‌های صورت گرفته به حوزه تمدنی ایران جان به در برده و با احساسات و روح ایرانی‌ها چنان آمیخته شده که هر ساله انتظار رسیدن آن برای آن‌ها انتظاری زیباست. دومین محور که ایران بر اهمیت این جشن افزوده جنبه رازواری آن است. این جنبه را آیین آیین نوروز که به آن نسبت به سایر جشن‌های باقی مانده از ایران باستان برتر و بدشیده‌ناشی از روزهای قبل و بعد از انجام مراسم و جشن نوروز است. این که فلسفه هر یک از روزها در معرض تفاسیر مختلفی قرار می‌گیرد تنها بعدی از رازواری آن است.

نکته قابل تأمل دیگر در ارتباط با جشن نوروز، حوزه تمدنی ایران تفاوت‌های برگزاری و پاسداشت آن از این به آن زمان را در یک منطقه به منطقه دیگر است. از حیث زمانی، جشن نوروز به عنوان یک رسم باستانی به دوران هخامنشی باز می‌گردد. اما از این دوره اطلاعات کمی در دست نیست و اگر اطلاعاتی هم از زمان باستان در مورد فلسفه نوروز وجود دارد، برگزاری آیین‌های آن در دست باشد مربوط به دوره ساسانیان است. اما آن چه که محققان و صاحب‌نظران حوزه فرهنگی ایران در مورد آن اجماع نظر دارند تحول شکلی در برخی آیین‌های آن بین زمان باستان و دوران مدرن

است (نک: Boyce, 2009). اما از حیث منطقه‌ای در سراسر ایران آیین‌های اصلی نوروز از یک قاعده مشخص پیروی می‌کنند.

با وجود تفاوت‌ها از یک ناحیه به ناحیه دیگر و نفوذ هنجارها و اصول اخلاقی محلی، جشن‌های نوروزی عمدتاً به شیوه یکسانی برگزار می‌شود. چنان‌که مهم‌ترین بخش‌های نوروز مانند برگزاری مهمانی‌ها، دید و بازدیدهای خانوادگی و دوستانه، دادن و گرفتن هدیه، پوشیدن لباس‌های جدید، چیدن سفره هفت‌سین و آرزوی سلامتی و شادی بخش‌های متعددی است که ایرانی‌ها از جنوبی‌ترین نواحی تا شمالی‌ترین آن با عشق و شور و هیجان خاص آن را انجام می‌دهند. در همین راستا، دو موضوع قابل اشاره است؛ اول این‌که در برخی کتب و آثار فرهنگی منتشر شده بعضاً تلاش شده تا مغایرت و تضاد میان فرهنگ نوروز (با ماهیت ایرانی اصیل) و فرهنگ اسلام نشان داده شود. با وجود این که مواجهه دو فرهنگ متمایز در آغاز با واکنش‌هایی مواجه می‌شود اما به تدریج به گونه‌ای که سایر جاذبه‌های فرهنگ ایرانی و اسلامی یکدیگر را پذیرفته و مراسم نوروز و جشن‌های آن نیز خیلی زود در نتیجه توجیه فرهنگی به‌ویژه از سوی ایرانیان حاضر در دستگاه خلافت اسلامی به امری معمول و پذیرفته شده تبدیل شد. به گونه‌ای که اگر در دوره خلفای عباسی در آغاز یا با برگزاری این جشن‌ها اصولاً مخالفت می‌شد یا این که خلیفه در ازای دریافت هدایا اجازه برگزاری جشن‌ها را صادر می‌کرد با حضور اشخاصی چون ابومسلم خراسانی نه تنها سنت فرسوده‌ای به خلیفه منسوخ شد بلکه به تدریج خلفا ناچار شدند در زمان این جشن‌ها هدایایی نیز همراه با تبریک سال نو برای ایرانیان ارسال کنند (Iranchamber.com).

دومین موضوع مهم به گسترش این فرهنگ از ایران به سایر مناطق مربوط می‌شود. به عنوان نمونه جشن نوروز برای اولین بار در قرن ۱۸ در هند در دوره تیموریان مورد توجه قرار گرفت و سپس توسط دریانوردان ایرانی و از خلیج فارس و دریای عمان به سایر مناطق و کشورها رسوخ کرد (lranchamber.com).

این حال با توجه به دامنه گسترده جشن نوروز در ایران مراسم و آیین‌های آن را می‌توان در دو بخش عام و خاص بررسی کرد. آیین‌های عام به آن دسته از مراسم و آیین‌هایی اطلاق می‌شود که عمومیت داشته و با برخی تغییرات جزئی در نواحی مختلف به یک شیوه برگزار می‌شود. در مقابل، آیین‌های خاص برخی آداب و سنن اطلاق می‌شود که خاص یک ناحیه در هنگام نوروز است.